

קידום השיח הדבור

כישורי ההאזנה והדיבור הם חלק מהמיומנויות האורייניות המשמשות את התלמידים בהקשרים שונים. השפה הדבורה ממלאת תפקיד תקשורתי בהידודיות (אינטראקציה) חברתית, וחשיבותה גדולה גם בהקשר הלימודי שבו נדרשים התלמידים להפיק טקסטים דבורים, למשל: להציג נושא או טיעון, לדווח, להשתתף בדיון מובנה. השפה הדבורה מקדמת את השפה הכתובה ואף נתמכת על ידה. בשל חשיבותה של השפה הדבורה ללמידה, חשוב שהמורה יתכן את הוראתו בתחום זה וילמד במפורש אסטרטגיות ומיומנויות הנדרשות להאזנה ולדיבור כחלק מפיתוח של תרבות שיח.

תלמידים העולים לכיתה א' צברו התנסויות בגן, ובמסגרתן התפתחו יכולות השיח הדבור שלהם ובכלל זה כישורי השיח האורייני המורחב אשר נשען על השיחה במפגש הפורמלי, על המשחק הסוציו דרמטי, על ההאזנה לספרים והדיון סביבם, ועוד. לפיכך בכיתות א', שבהן מוקדש חלק ניכר מזמן ההוראה להקניית הקריאה והכתיבה, חשוב להמשיך ולפתח גם את כישורי השיח הדבור של התלמידים ולהציע להם הזדמנויות מרובות להאזנה ודיבור. בנוסף, כישורי השיח בשפה הדבורה - האופנות היותר מוכרת לתלמידים - תומכים ברכישת השפה הכתובה, שהיא האופנות אשר בה הם פחות מנוסים. בראשית הכתיבה המבעים הכתובים של התלמידים נשענים על מבעי הדיבור. ככל שהתלמידים ידעו טוב יותר לתאר, לספר, להסביר ולנמק את רעיונותיהם בעל פה, כך יהיה להם קל יותר להרחיב את רעיונותיהם בכתיבה (ראה תכנית לימודים חינוך לשוני עמ' 78).

פיתוח כישורים של דובר ומאזין במהלך שיח ודיון בכיתה

לדוברים ולמאזינים במהלך שיחה ודיון יש מחויבות זה לזה – הדוברים מציגים רעיון והמאזינים מגיבים ושואלים שאלות אם אינם מבינים. תפקידם של הדוברים והמאזינים במהלך השיחה והדיון מתואר בהישג נדרש 1 – האזנה ודיבור למטרות שונות (עמוד 82 בתכנית הלימודים לחינוך לשוני, תשס"ג). השיח שחשוב לקדם בכיתות א'–ב' הוא שיח המעודד והמקדם מבעים מורחבים של התלמידים. דפוסי שיח אלה יתרחשו בהקשרים המעוררים בטבעיות את הצורך בשאלות גם מצד התלמידים, ולא רק מצד המורים. במצבים אלה המורה יאפשר ויציע פסקי זמן לחשיבה ולהיוועצות עם עמיתים להמשך השיח.

המלצות לדרכי הוראה

• בחירה של סוגי שאלות

- מומלץ להקפיד על מגוון סוגים של שאלות ועל צמצום של שאלות מסדר חשיבה נמוך ושאלות סגורות.
- חשוב לשאול שאלות מסדר חשיבה גבוה, לרוב פתוחות, כדי לאפשר נקודות מבט שונות, פרשנות, היסק, השוואה, יישום, הערכה וביקורת.

• הקצאת זמן המתנה לחשיבה

- מומלץ לאפשר לכל התלמידים זמן לחשיבה לפני שהם מגיבים. כך ייווצרו הרגלי חשיבה, תימנע תגובה פזיזה, ותתפתח אחריות בקרב התלמידים שיציגו רעיון מפותח ומורחב.

- מומלץ לאפשר לתלמידים לחזור למקורות המידע כדי לעבד את המידע ברמה אישית לאחר קריאה או לאחר עוד התבוננות.
- מומלץ לעודד תלמידים לכתוב את רעיונותיהם כדי לאפשר להם לתכנן וליצור מעין טיוטה ראשונה של הטקסט הדבור.

• תגובות מורה

- חשוב שהמורה יגיב בהסכמה לדברים שהוא מסכים להם ולא בתגובה של "נכון" או "לא נכון", וכך ידגים המורה השתתפות טבעית בדיון.
- מומלץ לחזור אל התלמידים הדוברים אם תשובתם אינה ברורה או חסרה, ולבקש הבהרות נוספות: נימוק, הסבר או הוכחה.
- מומלץ לשקף לתלמידים את דבריהם, במידת הצורך, כדי להציג ניסוח ברור בפני כלל התלמידים וכדי לאפשר תיקון או הרחבה. חשוב לבקש מן הדוברים אישור לכך שהשיקוף הולם את דבריהם.
- חשוב לעודד הידודיות (אינטראקציה) בין התלמידים, לכוון את התלמידים להגיב זה לדברי זה או לשאול.

• תכנון הנושאים לדיון בכיתה

- מומלץ לתכנן ולשלב בהוראה מצבים המעוררים שיחה ודיון סביב נושאים רלוונטיים לתלמידי כתות א'–ב', כגון חברות, משפחה, בעלי חיים, טיולים, פתרון דילמות מחיי הכיתה, תחביבים, ניקיון והיגיינה, ארצות בעולם, בחירת נושא אישי.
- חשוב לאתר נושאים בתוכני הלימוד שבהם מזדמן דיון, לדוגמה: בעת קריאה משותפת של סיפור מזדמנים מצבים שבהם אפשר לדון על תגובות ועל התנהגויות של גיבורי העלילה
- מומלץ לעודד את התלמידים לשאול שאלות בנושאים שלגביהם חסר להם מידע, או לשאול שאלות כדי להבהיר לעצמם את תגובת הדוברים האחרים (בין אם זה המורה ובין אם זה עמית בכיתה), וכך ליצור בכיתה נורמות שיח שבהן התלמידים לא רק עונים על שאלות המורה אלא גם שואלים שאלות.
- מומלץ לחבר עם התלמידים כללי נימוס ותרבות שיח, לערוך שיחה על חשיבות הכללים וליצור התנסויות בעבורם ליישומם (ראו סעיף הערכה בהמשך).
- מומלץ לעודד התנסויות של שיח לפי הכללים המוסכמים גם בתחומי הדעת האחרים.
- מומלץ לכוון את התלמידים להשתתף בשיחה ובדיון תוך הקשבה ותגובה הולמת לדברי חבריהם ולהוקיר השתלבות בשיחה על פי הכללים המוסכמים.
- חשוב לזמן לתלמידים התנסויות במתן תשובות ענייניות לשאלות על חומר נלמד תוך שימוש בהסבר, תיאור והדגמה על פי דרישות המטלה.
- מומלץ לשוחח בכיתה שיחה רפלקטיבית עם התלמידים לאחר השתתפותם בשיח, ובה יתבקשו לחשוב על אופן התנהגותם והשתתפותם על פי כללי השיח, ולדון בכך.

מסגרות למידה

- חשוב שהמורים יצרו למידה הידודית (אינטראקטיבית) שונה המאפשרת שיחה בין עמיתים, כמו: מליאה, קבוצה קטנה, זוגות וכדומה.
- אפשר לנצל את השעות הפרטניות ואת הלמידה בקבוצות במסגרת הכיתה כדי לזמן לתלמידים התנסויות חוזרות במיומנויות של הבעה בעל פה ושל ניהול שיח מיטבי. חשוב לגוון את הרכב הקבוצות כדי לאפשר למידת עמיתים.

מסגרת של קבוצה קטנה עם מורה

- מסגרת של קבוצה קטנה מאפשרת התנסויות חוזרות של שיח מיטבי ושל דיונים שכל התלמידים יכולים להשתתף בהם. לכל תלמיד יש הזדמנות לדבר ולשכלל את יכולת ההבעה בעל פה.
- הרכב הקבוצה יתבצע על פי נושא המעניין קבוצה של התלמידים, או עפ"י בחירת התלמידים להשתלב בקבוצה מסוימת, או עפ"י שיקולים אחרים. כדי לעורר שיח זורם חשוב שהקבוצות לא יכללו רק תלמידים שיש להם נטייה להשתתפות מצומצמת בדיון.
- תפקיד המורים בקבוצה הקטנה הוא למצוא נושאים לדיון שיקלעו לתחומי העניין של הקבוצה, לעודד ולדוֹבב תלמידים ביישנים או מופנמים להשמיע את קולם בלא חשש מקהל מאזינים גדול (כמו במליאה), וללמד תלמידים אחרים להתאזר בסבלנות ולהקשיב לדברי האחרים.
- בקבוצה הקטנה יש הזדמנות לכל תלמיד לשכלל את יכולת ההקשבה. תרומתה של הקבוצה רבה וחשובה הן בהרחבת ידע העולם של המשתתפים והן בחשיפה לנקודות מבט שונות. כדי לפתח את ההקשבה מומלץ להציע לתלמידים התנהגויות של הקשבה בדיון, לדוגמה: להפנות מבט לדובר, להקשיב לו, להגיב לדבריו, לשקף את מה שהבינו מדבריו, לשאול שאלות להבהרה וכדומה.

מסגרת של קבוצה קטנה בלא מורה

- כדי לאפשר שיח קבוצתי בלא מורה, מומלץ ללמד את התלמידים כיצד עורכים דיון ומהם כללי השיח. מומלץ שהמורים יכינו לקבוצה מטלה קצרה, ממוקדת וברורה וילמדו אותם כיצד לשוחח ולדון.
- חשוב לשלב בקבוצה הקטנה פעילויות שנלמדו במסגרת הכיתה כך שהתלמידים יתנסו בהן התנסות נוספת ועצמאית יותר, לדוגמה: שיח בעקבות ספר שהקבוצה קראה או האזינה לו. לכל ילד תינתן האפשרות להביע את מחשבותיו ותחושותיו, לשתף בחוויה הדומה לאירוע המופיע בספר ועוד.
- כאשר תלמידים עורכים דיון עצמאי בקבוצה בלא מורה, רצוי שלכל תלמיד יהיה תפקיד, לדוגמה: ראש קבוצה, אחראי זמן, מסכם בכתב, מציג במליאה וכדומה.

טיפול כישורים להפקת טקסט דבור מתוכנן

כבר בכיתות א'–ב' חשוב לטפח בקרב התלמידים את היכולת להציג טקסט דבור מתוכנן בפני קהל מאזינים (כיתה או קבוצה קטנה). לשם כך נדרשת הכנה מוקדמת של התלמידים, בעזרת המורה, הכוללת ארגון ועיבוד הידע לקראת ההצגה בכיתה וכן שימוש בקריאה ובכתיבה כמערכות תומכות בהתאם לצורך.

על פי תכנית הלימודים (הישג 1 – האזנה ודיבור למטרות שונות) נדרשים תלמידי כיתות א'–ב' להשתמש בסוגות: דיווח על אירוע מסוים, סיפור בעקבות חוויה, קריאה או צפייה.

חשוב להדגיש כי השיח המורחב המתוכנן משמש תשתית חיונית לקידום מטרות הכתיבה. תלמידים המתנסים בשיח דבור מתוכנן של סיפור יוכלו לכתוב ביתר קלות סיפור תוך שימוש בהרחבות מגוונות.

המלצות לדרכי הוראה

- מומלץ לתכנן מצבי הוראה שבהם התלמידים יתבקשו להפיק טקסט דבור ומתוכנן בהקשר לנושאים לימודיים או בהקשר לנושאים הרלוונטיים לחייהם.
- מומלץ לסייע לתלמידים בתכנון הטקסט הדבור לקראת הצגתו, לשוחח עמם על הנקודות המרכזיות שעליהן ירצו לדבר, ולארגן אותן על פי רצף הגיוני.

- חשוב להציע הקשרים להתנסויות חוזרות להצגת טקסט מתוכנן בפני מאזינים. בהקשרים אלה ילמדו כיצד להציג בקול רם וברור את הטקסט הדבור שתכננו בפני קהל, תוך הפניית מבט לקהל המאזינים.
- חשוב לכוון את התלמידים להאזין באופן ממוקד לתלמיד המציג, לעקוב אחר רצף הדברים ולשאול שאלות להבהרה אם אינם מבינים.
- מומלץ לעודד את התלמידים להציג את רעיונותיהם בפני קהלים שונים (תלמידים, הורים וכדומה) ובמגוון הזדמנויות.
- בשלבים מאוחרים יותר עם רכישת מיומנויות כתיבה יוכלו התלמידים להיעזר בכתיבת רעיונותיהם לפני הצגתם לקבוצה או לכיתה.
- מומלץ לכוון את התלמידים להתכונן לקראת הצגת הנושא בכיתה תוך שהם נעזרים בחבר כדי להציג בפניו את הנושא, לקבל ממנו משוב ולתקן בהתאם.
- מומלץ לבנות במשותף עם התלמידים מחוון להערכת הצגת התלמיד המציג (ניתן להיעזר בסעיף "הערכה" שבפרק זה).
- מומלץ להציע לתלמידים להכין מצגת הכוללת את עיקרי הדברים.

שיתוף ההורים

- ערוץ הדיבור הוא הערוץ השימושי ביותר בחיי היום-יום. בבית אפשר למצוא הזדמנויות מגוונות וטבעיות המייצרות אפשרויות לשוחח ולדון. חשוב להנחות את ההורים כיצד לקדם את ילדיהם גם בבית.
- מומלץ להנחות את ההורים להציע באופן מזדמן מילים מדויקות המתאימות יותר לתיאור מצבים או קשיים, וכך לכוון למודעות ורגישות לבחירה מדויקת יותר של מילים.
 - חשוב להנחות את ההורים לנהל עם ילדיהם שיחה סביב ספר קריאה, תכנית טלוויזיה וכדומה, תוך עידודם לשתף ברגשות ולהביע דעתם על הדמויות, על האירועים וכדומה.

סביבה לימודית

- מומלץ להציג על לוח קיר בכיתה מחוון להערכה של הצגת טקסט דבור מתוכנן.
- מומלץ להציג על לוח קיר היגדים תומכים לניהול שיח מיטבי (כגון אני רוצה להגיב לדבריו של...).
- יש ללמד שימוש בהיגדים אלה בהקשרים מתאימים.
- אפשר ליצור סימנייה לכל תלמיד ובה כללי השיח.
- אפשר להציג את המצגות שבהן השתמשו התלמידים בזמן שהציגו את הנושא בפני הכיתה.

הערכה

הצעה לרכיבי הערכה של שיח דבור

מאזינים ומגיבים

- מקשיבים זה לדברי זה.
- שקטים בזמן שאחרים מדברים (לא מתפרצים לדברי אחרים).
- מזהים רעיונות בדברי הדובר.
- מגיבים בכבוד לדברי אחרים.
- מגיבים לדברי החברים (מוסיפים, תומכים, מתנגדים).
- שואלים את הדובר שאלות מבהירות אם משהו לא ברור למאזין.
- מוקירים את הרעיונות, או את הזווית הפרשנית שהוצעה.

דוברים

- מדברים בקול רם וברור.
- מגיבים זה לדברי זה.
- מפנים מבטם למאזינים.
- מתמקדים בנושא: מדברים לעניין ברמת פירוט מתאימה וברצף הגיוני.
- מסבירים, מתארים, מנמקים, מדגימים על פי דרישות המטלה.
- מתאימים את המבעים לנמענים ולמציאות התקשורתית.

מתן מענה לתלמידים מיומנים פחות

על המורים לזהות את מקור הקשיים של התלמידים, כגון שימוש באוצר מילים לא מגוון או לא מדויק, הימנעות מדיבור בפני קהל, קושי בהשתלבות בשיחה או בדיון.

המלצות להוראה

- חשוב לעודד את התלמידים להשתתף בשיח כיתתי תוך מתן משוב תומך ומוקיר כדי לפתח מסוגלות וביטחון עצמי.
- חשוב לתת לתלמידים משוב מקדם למידה, ומטרתו שיפור מבעי הדיבור של התלמיד, כגון הכוונה להרחבה, להבהרה וכדומה.
- מומלץ להכין מבעוד מועד את התלמידים במסגרת הקבוצה הקטנה לקראת השתתפותם בשיח כיתתי (הטרמה באמצעות תמיכה מוקדמת בידע ובאופן הצגתו).
- מומלץ שהמורים ידגימו מבעי שיח מפותחים (מודלינג) תוך היותם שותפים לשיח בקבוצה שהם מנחים ומקדמים.
- אפשר לאתגר תלמידים אלה ולהציע להם לשמש כראשי קבוצה. לעתים קבלת תפקיד מעודד תלמידים לפעול באופן שונה ומפתיע.

מתן מענה לתלמידים מיומנים מאוד

- מומלץ להציע לתלמידים אלה לשמש כראש קבוצה עצמאית במהלך דיון קבוצתי.
- בדיונים אלה, שבהם התלמידים משמשים כראשי קבוצה, חשוב לסייע להם בזימון מקורות כתובים מוכרים שישמשו בסיס לטיעונים ולנימוקים של הקבוצה.

תקשוב

- מומלץ להסריט קבוצה של תלמידים בזמן דיון קבוצתי, ולהראות לכיתה את הסרטון כדי לנתח את הדיון ולחלץ כללים לניהול דיון. מכיוון שמדובר בילדים צעירים, מומלץ למקד את הצפייה בהיבט אחד בכל פעם, לדוגמה: הקשבה (שואלים: האם הילדים הקשיבו זה לזה? אלו התנהגויות מראות לנו שהקשיבו?).
- ניתן להציג בכיתה קטע מתוך תכנית ילדים בטלוויזיה, תכנית שבה מתנהלת שיחה בין הדמויות, ולנתח את השיח על פי הכללים שנלמדו בכיתה.
- רצוי לעודד את התלמידים להשתמש במצגת להצגת הנושאים שאותם תכננו להציג בפני קבוצה או כיתה.

הרחבות וקישורים

- גוברין, ש' (1999). נעשה ונקרא השפה הכתובה כאורח חיים בכיתה א', מחלקת הפרסומים משרד החינוך.

- מחוז ירושלים (תשס"ט). כלי התרשמותי לתכנון ולהערכה של שיח פדגוגי מיטבי בשיעור.
- פלד, נ' (1996). מדיבור לכתיבה. דרכים לאוריינות כרך א'. ירושלים: הוצאת כרמל.
- פלד, נ' ובלום קולקה, ש' (תשנ"ז). דיאלוגיות בשיח הכיתה. *חלקת לשון* 24, עמ' 28–60.
- תשתית לקראת קריאה וכתיבה, ת"ל לגן הילדים (תשס"ו). ירושלים. הוצאת משרד החינוך והמזכירות הפדגוגית
http://cms.education.gov.il/educationcms/units/preschool/kria_ktiva/tochniyotlimodim/tochnitlimudimtashtittocnit.htm

- Alexander, R. (2005). Culture Dialogue and Learning: Notes on an Emerging Pedagogy. University of Cambridge
- Cazden, C. (2001). Variations in Discourse Features. In C. Cazden (Ed.) classroom discourse: the language of teaching and learning. (pp. 81-108)